

«ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΝ»: ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ (1821-1828)

Ένας από τους ευσεβείς εθνικούς μύθους ο οποίος έχει αποτυπωθεί μέσω του σχολικού βιβλίου στη συλλογική εθνική συνείδηση θέλει τους Έλληνες του 1821 να εξεγείρονται εν σώματι κατά της τυραννικής εξουσίας του Οθωμανού σουλτάνου με στόχο όχι μόνο την ανεξαρτησία από την κυριαρχία του αλλά και τη σύσταση δημοκρατικής πολιτείας. Τόσο όμως το πρώτο σκέλος, που αφορά στη συλλογική απόφαση και κινητοποίηση των Ελλήνων του 1821, όσο και το δεύτερο, ο σαφής προσδιορισμός του επιδιωκόμενου πολιτεύματος και μάλιστα ο δημοκρατικός χαρακτήρας του, είναι εκτιμήσεις μεταγενέστερες, που προβλήθηκαν στον 20ό αιώνα για να εξυπηρετήσουν ασφαλώς διάφορες σκοπιμότητες. Οι απόψεις αυτές, που τελικά επικράτησαν στη βιβλιογραφία του 20ού αιώνα¹,

---

1. Στις επιστημονικές προσεγγίσεις που αφορούν στο εξεταζόμενο θέμα, εντάσσονται οι διεξοδικές αναλύσεις του καθηγητή Ν. Σαρίπολου, *Η Α' Εθνοσυνέλευσις και το Πολίτευμα της Επιδαύρου*, Αθήνα 1907 και *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. 1, Αθήνα ³1915 (Αθήνα ¹1911), σσ. 17-27, καθώς και η προσπάθεια του Γ. Ασπρέα, ενός από τους πρώτους ιστορικούς που ασχολήθηκαν με το θέμα, να αναλύσει εν συντομία (σε 100 περίπου σελίδες) χωρίς όμως να τεκμηριώνει όλους τους ισχυρισμούς του, τις πολιτικές εξελίξεις της επαναστατικής περιόδου στο έργο του *Πολιτική Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1928*, τ. 1, Αθήνα 1922. Λίγο μεταγενέστερες, οι αναλύσεις του καθηγητή Θ. Γ. Αγγελόπουλου διακρίνονται για την παράθεση ενός αρκετά διευρυμένου φάσματος στοιχείων και παραγόντων που εξέφραζαν ή επηρέαζαν τις πολιτικές εξελίξεις της επαναστατημένης χώρας, αν και η παράθεση αυτή δεν καταλήγει, όπως θα ανέμενε κανείς, σε σημαντικά συμπεράσματα· βλ. σχετικά Θ. Γ. Αγγελόπουλος, «Η επί του Αγώνος Α' Βουλευτική Περίοδος» *Επιστημονική Επετηρίς της Νομικής Σχολής του Αθήνησι Πανεπιστημίου* 2 (1926) 357-417 και «Η επί του Αγώνος Β' Βουλευτική Περίοδος (26 Απρ. 1823-10 Οκτ. 1824)», *Επιθεώρησις της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως* 6 (1927) 65-104 και 145-206. Αξίζει επίσης στο σημείο αυτό να μνημονευθούν επιλεκτικά ορισμένες τουλάχιστον μεταγενέστερες αναλύσεις, που για διάφορους λόγους είναι απαραίτητες για την κατανόηση των πολιτικών εξελίξεων του Αγώνα. Μεταξύ αυτών: οι συγκριτικές μελέτες του καθηγητή Αλ. Σβώλου, γνώστη των συνταγματικών εξελίξεων όχι μόνον της Ελλάδος αλλά και των άλλων χωρών· βλ. ενδεικτικά *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. 1, Αθήνα 1934, και ιδίως το άρθρο του, «Τα πρώτα ελληνικά πολιτεύματα και η επίδρασις της Γαλλικής Επαναστάσεως» *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών* 2 (1935) 737-747· Δημ. Πετρακάκος, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος*, τ. 1 Αθήνα 1935, μια συνθετική παρουσίαση μάλλον ανέχδοτων έως τότε εγγράφων – αρκετά δύσχρηστη μάλιστα – παρά ιστορική προσέγγιση, αξιολογημένη όμως τόσο για την κατανόηση της προόδου της ιστοριογραφίας ως προς το εξεταζόμενο θέμα όσο και για το πολύτιμο υλικό που συγκεντρώνει στις σελίδες της· η μελέτη του Ν. Kaltchas, *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*, Νέα Υόρκη 1940, η οποία διακρίνεται από αυτές της εποχής της για τις

εντάσσονται στις ευρύτερες συζητήσεις που αφορούν το πολιτειακό ζήτημα. Σημεία αναφοράς υπήρξαν τα νομοθετικά κείμενα και οι πολιτειακές αναζητήσεις του Αγώνα με στόχο να αποδειχθεί η μεγαλύτερη ή μικρότερη απήχηση του ενός ή του άλλου πολιτεύματος στον ελληνικό λαό.

Η ανίχνευση του «φρονήματος» του λαού θεωρήθηκε πως δεν είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί. Το «δημοκρατικόν φρόνημα» του ελληνικού λαού και τα εξίσου δημοκρατικά ως προς τις αρχές τους επαναστατικά συντάγματα² ή η υποτιθέμενη διαχρονική «ροπή» του έθνους προς τη βασιλεία και η ανίατη «πολιτική ανωριμότητά» του που απαιτούσε, κατά την κρίση των υπερμάχων του θρόνου, την ύπαρξη βασιλιά³, ήταν γενι-

πρωτότυπες ερμηνευτικές παρατηρήσεις του συγγραφέα της· η λιγότερο σημαντική και σήμερα μάλλον ξεπερασμένη, αλλά οπωσδήποτε απαραίτητη για όποιον εξετάζει τις πολιτικές εξελίξεις της επαναστατημένης Ελλάδος, προσέγγιση του Ι. Τ. Βισβίτη, *Η πολιτική Δικαιοσύνη κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου*, Αθήνα 1941· Γ. Δ. Δασκαλάκης, *Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, 1821-1935* (μτφρ. Κ. Β. Κόρτζα) («Verfassungsentwicklung Griechenlands», *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*, 1938), Αθήνα 1943· οι μελέτες του καθηγητή Ν. Ι. Πανταζόπουλου στις οποίες εξετάζονται η συνέχεια και οι ασυνέχειες του ελληνικού δικαίου από την ύστατη βυζαντινή περίοδο έως την επανάσταση, βλ. ενδεικτικά «Γένεσις και ανέλιξις του ελληνικού δικαίου μέχρι του Αστικού Κώδικος», *Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας* 67 (1951) 16-43 και, επίσης, «Λαϊκά και “λόγια” επιδράσεις εις το δίκαιον της Επανάστασεως», *Γνώσεις* 1,4 (Απρ. 1958) 70-78, *Ρήγας Βελεστινλής. Η πολιτική ιδεολογία του Ελληνισμού προάγγελος της Επανάστασεως*, Θεσσαλονίκη 1964, και *Το διά της Επανάστασεως του 1821 θεσπισθέν δίκαιον και οι Έλληνες νομικοί* (πανηγυρικός για τα 150 χρόνια του Δικ. Συλλόγου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1971. Ξεχωριστή θέση στη σχετική βιβλιογραφία κατέχουν επίσης οι προσεγγίσεις του ιστορικού Δ. Α. Ζακυθηνού, *Η πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σσ. 1-65 καθώς και «Η Ελλάς των τριών ηγεμονιών. Πολιτική, ουτοπία και πραγματικότητα», *Παρνασσός* 8 (1966) 17-27, στις οποίες εξετάζεται η μετάβαση από τα ασαφή πολιτικά οράματα του τουρκοκρατούμενου ελληνικού «γένους» προς τους εθνικούς στόχους της επαναστατικής περιόδου· βλ. επίσης Γ. Δ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν 1821-1827* (διδ. διατρ.), Αθήνα 1966, στην οποία εξετάζονται διεξοδικά και με επιστημονική συνέπεια η διοικητική οργάνωση και η συγκρότηση κράτους κατά τη διάρκεια του Αγώνα.

2. Βλ. ενδεικτικά Γ. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 1924, σσ. 67-127, 148-68· Γ. Ν. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897)*, Αθήνα ⁴1977 (Αθήνα ¹1897), σσ. 11-19, 359, *Δημοκρατισμός του Έλληνα*, Αθήνα 1918 και *Εκλογή πολιτεύματος*, Αθήνα 1974 (Αθήνα ¹1923), σσ. ιστ'-κ', 1-5 και 55 κ.ε. Πρόσθετα επιχειρήματα βλ. στον Δ. Πανταζόπουλο, «Οι ανθρώπινες ελευθερίες στο προεπαναστατικό κοινοτικό καθεστώς και ο Γαλλικός Διαφωτισμός», *Ευθύνη* 204 (Δεκ. 1988) 643-649. Πρβ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Δημοκρατικές προσδοκίες και ιδεολογικές μυθοποιήσεις: η προσγραφή ιστορικής γενεαλογίας στο αίτημα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 5 (1984) 32-48.

3. Βλ. ενδεικτικά τις απόψεις ενός από τους κυριότερους υποστηρικτές του βασιλικού θεσμού, του Παναγιώτη Ν. Πιπινέλη, ιδίως στην *Πολιτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Παρίσι 1927, καθώς και στα έργα του Αι πολιτειακαί βάσεις βασιλικών και δημοκρατικών πολιτευμάτων, Αθήνα 1924, σσ. 43-49, και *Το στέμμα εις το πλαίσιον των δη-*

κεύσεις που μάλλον παρακάμπτουν το ζητούμενο, και συμπεράσματα που βασίζονται σε υποκειμενικά στοιχεία και παράγοντες, σε απόψεις και πολιτικές εκδηλώσεις του παρελθόντος, ειδικά επιλεγμένες και απομονωμένες από τα ιστορικά συμφραζόμενά τους. Πρόκειται για συμπεράσματα μάλλον παρακινδυνευμένα και ηθελημένα παραπλανητικά. Εξίσου παραπλανητική στις απόψεις αυτές θα μπορούσε να θεωρηθεί και η χρήση των αφηρημένων όρων «ελληνικός λαός», «έθνος» ή «γένος», που φαίνονται να προσδιορίζουν μια υποτιθέμενη ενιαία ανθρώπινη κοινότητα, φορέα μιας κοινής, φιλελεύθερης και δημοκρατικής κατά τη μια εκδοχή, συντηρητικής και φιλομοναρχικής κατά την άλλη, πολιτικής ιδεολογίας⁴.

Δεν υπάρχει, βέβαια, αμφιβολία πως οι αρχές που θέσπισαν οι νομοθέτες της επαναστατημένης χώρας ήταν δημοκρατικές· είναι όμως εξίσου αναμφίβολο πως τα πολιτεύματα αυτά δεν αποτελούν ασφαλή δείκτη των αναζητήσεων και των ζυμώσεων ως προς το πολίτευμα της νέας χώρας. Το «δημοκρατικό φρόνημα», πάλι, του ελληνικού λαού, το οποίο μάλιστα τα τελευταία χρόνια με την επανάληψη έχει αποκτήσει την ισχύ αξιώματος, είναι από τα αναπόδεικτα με κοινώς αποδεκτά κριτήρια· που σημαίνει ότι, όπως είναι δύσκολο να αποδειχθεί πειστικά το δημοκρατικό

μοκρατικών θεσμών, Αθήνα 1960, σσ. 14, 16 και 20-21.

4. Στο σημείο αυτό αξίζει να προστεθούν στη βιβλιογραφία που αναφέρθηκε παραπάνω, επιλεκτικά επίσης, εξαιτίας του περιορισμένου χώρου, ορισμένες ακόμη μελέτες, απαραίτητες για μια συνοπτική παρουσίαση της πορείας των σχετικών ερευνών στον 20ό αι. Η μελέτη του J. A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1844*, Princeton 1968, η οποία εκδόθηκε με ορισμένες τροποποιήσεις σε δύο τόμους στα ελληνικά με τίτλο *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843* (μτφρ. Ν. Π. Διαμαντούρος κ.ά.), Αθήνα 1985, στο εισαγωγικό μέρος της οποίας (βλ. *Πολιτική*, τ. 1, σσ. 27-181), αναλύονται διεξοδικά η κοινωνική δομή και η πολιτική παράδοση της προεπαναστατικής περιόδου καθώς και η προσπάθεια «εξευρωπαϊσμού» που επιχείρησαν ήδη από τους πρώτους μήνες του Αγώνα οι νεήλυδες Έλληνες. Αυτοί – ορισμένοι από τους οποίους μάλιστα ήταν μνημένοι στη Φιλική Εταιρεία, τη σύνθεση και τους περιορισμένους πολιτικούς στόχους της οποίας εξετάζει ο Γεώργιος Δ. Φράγκος, *The Philike Etaireia 1814-1821: A Social and Historical Analysis* (διδ. διατρ.), Columbia 1971, μελέτη η οποία ακόμη και σήμερα αποτελεί τη μοναδική, ίσως, απομυθοποιητική προσέγγιση της Φιλικής Εταιρείας –, χαρακτηρίζονται ως «εκσυγχρονιστές» από τον Ν. Π. Διαμαντούρο στο: *Political Modernization, Social Conflict and Cultural Cleavage in the Formation of the Modern Greek State: 1821-1828* (διδ. διατρ.), Univ. of Michigan 1972, όπου εξετάζονται σύμφωνα με τη φονξιοναλιστική και τη νεο-μαρξιστική μέθοδο, οι συνθήκες και οι συνέπειες της «πρώτης προσπάθειας πολιτικού εκσυγχρονισμού της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας». Για τις κοινωνικές αντιπαραθέσεις, και την αναζήτηση των επιπτώσεων της αναμενόμενης επικράτησης των ισχυρών της προεπαναστατικής περιόδου, βλ. ενδεικτικά Π. Πετρίδης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία*, τ. 1: 1821-1862, Θεσσαλονίκη 1994, και «Η οργάνωση της πολιτικής εξουσίας στην επαναστατημένη Ελλάδα. Κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις και ταξικές αντιπαραθέσεις», *Ελληνική Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 104-122.

του φρονήματος, το ίδιο δύσκολο είναι να στοιχειοθετηθεί πειστικά το αντίθετο. Από την άλλη πλευρά, τα επιχειρήματα των υποστηρικτών του βασιλευόμενου πολιτεύματος δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν, ιστορικά, λιγότερο ανυπόστατα· ούτε όμως η αναζήτηση βασιλιά στις αρχές του 19ου αι. ούτε οι συχνές αναφορές, στον τύπο της εποχής, στο «φιλοτάραχον» και «πολιτικώς ανήλικον» του έθνους είναι δυνατόν να τεκμηριώσουν πειστικά την υποτιθέμενη διαχρονική ροπή του ελληνικού λαού προς τη βασιλεία.

Η συσχέτιση, βέβαια, του έθνους και της ιδεολογίας του με τη δημοκρατία ή τη μοναρχία ασφαλώς δεν επιχειρήθηκε για πρώτη φορά στον 20ό αιώνα: η δημοκρατία προβλήθηκε τόσο από ορισμένους στοχαστές του νεοελληνικού Διαφωτισμού όσο και από τους συντάκτες των επαναστατικών πολιτευμάτων και από άλλους Έλληνες της εποχής, για να ενισχύσει τις προσδοκίες του απλού ραγιά για ενεργό συμμετοχή στα κοινά και για δίκαιη κατανομή των εθνικών πόρων και των εθνικών γαιών, ώστε να γίνουν κατανοητές έννοιες όπως το δημόσιο και κοινό εθνικό συμφέρον και η ενιαία πατρίδα⁵. Η μοναρχία, πάλι, συνδέθηκε εξ αρχής με τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και ενδεχομένως συμβόλιζε την εθνική ανεξαρτησία⁶. Περισσότερο αποτελεσματική προσέγγιση του ζητήματος αποτελεί η ουσιαστική παράκαμψη υποκειμενικών στοιχείων και αβάσιμων συσχετίσεων, όπως αυτές που προαναφέρθηκαν, και η διεύρυνση του φάσματος των παραγόντων και των δεδομένων της εποχής που επηρέαζαν ή ενίοτε καθόριζαν τις κρατούσες τότε απόψεις περί πολιτεύματος. Πρωταρχικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση των απόψεων αυτών ήταν κυρίως οι πειστικές ανάγκες της συγκεκριμένης κοινωνίας, που στο αρχικό τουλάχιστον στάδιο του Αγώνα δεν ήταν άλλες από τη «διαχείριση» και την «οικονομία» των πραγμάτων, την αποτελεσματική διεξαγωγή δηλαδή της επανάστασης και την πλήρωση του κενού που είχε δημιουργήσει η αποχώρηση των τουρκικών αρχών στα κάστρα· ήταν

5. Γενικότερα για τη σύνδεση της δημοκρατίας με την εθνική ιδεολογία, ιδίως σε μεταβατικές περιόδους, βλ. W. J. Mommsen, «Power Politics, Imperialism, and National Emancipation, 1870-1914», στο: T. W. Moody (επιμ.), *Nationality and the Pursuit of National Independence*, Belfast 1978, σσ. 123-129.

6. Άννα Φραγκουδάκη, «Από τον 19ο στον 20ό αιώνα: Το εθνικό ζήτημα, η μοναρχία και η δύναμη των ιδεών», *Τα Ιστορικά* 1/2 (Δεκ. 1984) 399. Χαρακτηριστικές προσπάθειες σύνδεσης της μοναρχίας με την εθνική ιδεολογία, βλ. στις εργασίες του Πιπινέλη που αναφέρθηκαν παραπάνω (σημ. 3) καθώς και στον Π. Καρολίδη, *Η Ελληνική βασιλεία ως εθνική ιδέα*, Αθήνα 1916 και του ιδίου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτεροι χρόνοι* τ. 1, Αθήνα 1959, σσ. 514-555. Πρβ. Γ. Π. Νάκος, *Το πολιτειακόν καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του συντάγματος του 1844*, Θεσσαλονίκη 1974, ιδίως σσ. 88-105 και 257-259 και Μ. Η. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία. Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β΄*, Αθήνα 1994, σσ. 277-293.

επίσης η ανάγκη νομιμοποίησης των νέων αρχών, μια διαδικασία που είχε ως σημείο αναφοράς τη βασιλευόμενη εκείνη την εποχή Ευρώπη και η οποία αποτελούσε εξ αρχής διακηρυγμένο στόχο των επαναστατών. Η συναίνεση της Ευρώπης, που στην καλύτερη περίπτωση θα επιτυγχανόταν με την αποδοχή πολιτεύματος που είχε την έγκριση των κυβερνήσεων των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, ήταν απαραίτητη όχι μόνον για να εξασφαλισθεί η υλική υποστήριξη της Ευρώπης στον αγώνα κατά της τουρκικής κυριαρχίας αλλά και για τη νομιμοποίηση της Ελληνικής Επανάστασης και, συνεπώς, την ένταξη της υπό σύσταση χώρας στη χορεία των εθνικών κρατών της Ευρώπης. Ακόμη και η πράξη ανάθεσης της υπεράσπισης της Ελλάδος το 1825 στη Βρετανία, όπως και οι συχνά επαναλαμβανόμενες εκκλήσεις προς τους «φιλευσπλάχνους» βασιλείς της Ευρώπης, η επίμονη αναζήτηση ενός ευρωπαίου συμμάχου ή και ο ενθουσιασμός που προκαλούσαν ακόμη και οι ελάχιστοι ευνοϊκές για την ελληνική υπόθεση επίσημες αναφορές των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης, αποκαλύπτουν πόση σημασία είχε η αναγνώριση των Ελλήνων ως εμπολέμων.

Αναφορές που ήθελαν τους Έλληνες «παλαιόθεν πεπολιτισμένον και χριστιανικόν έθνος» και μέλος της οικογενείας των ευνομούμενων κρατών της Ευρώπης και αυτές που τόνιζαν τα «ελληνικά δίκαια», με την επίκληση είτε της προγονικής ευκλείας είτε των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, οι οποίες είναι ανεξάντλητες και προέρχονται από ένα ευρύ φάσμα μαρτυριών, καταλήγουν στο ίδιο σημείο, την Ευρώπη. Ακόμη και κατά την προεπαναστατική περίοδο, στην ακμή του νεοελληνικού Διαφωτισμού, οι έντεχνα εξωραϊστικές περιγραφές του Αδαμαντίου Κοραή⁷ ή λίγο ενωρίτερα οι αναφορές του Δημητρίου Καταρτζή⁸, που παρουσίαζαν τους Έλληνες ραγιάδες να εξελίσσονται σε έθνος, με τη σημασία που απέδιδαν στον όρο οι Ευρωπαίοι της εποχής, παρά το γεγονός ότι δεν διέθεταν την αυτόνομη πολιτική διοίκηση και την κρατική υπόσταση, είχαν ασφαλώς τον ίδιο αποδέκτη και στόχους ανάλογους με αυτούς των πρωταγωνιστών του Αγώνα. Στο πλαίσιο αυ-

7. Αδ. Κοραής, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Παρίσι 1803. Ελληνική μετάφραση του κειμένου αυτού δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην Αθήνα το 1853 από τον Αναστάσιο Κωνσταντινίδη. Ελληνική μετάφραση περιλαμβάνεται επίσης και στο έργο του Διονυσίου Θερειανού, *Αδαμάντιος Κοραής*, τ. 3, Τεργέστη 1890, σσ. μζ'-πβ', καθώς και στον Γ. Βαλέτα, *Κοραής. Απαντα τα πρωτότυπα έργα*, Αθήνα 1964, τ. 1.1, σσ. 137-162.

8. Δημ. Καταρτζής, *Τα ευρισκόμενα*, επιμ. Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1970, σσ. 44-45, στο κείμενο, «Συμβουλή στους νέους πώς να ωφελιούνται και να μη βλάπτονται απτά βιβλία τα φράγκικα και τα τουρκικά, και ποιά να 'ναι η καθ' αυτό τους σπουδή» (1783). Βλ. σχετικά Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1996, σσ. 213-216.

τών των προβληματισμών, ευθύς μετά την έναρξη του Αγώνα, και κυρίως στο αρχικό του στάδιο, οι πιό σαφείς και συχνές αναφορές στα χαρακτηριστικά της επιδιωκόμενης πολιτείας είναι αρνητικές, με την έννοια του προσδιορισμού των ανεπιθύμητων στοιχείων· ανεπιθύμητες επιδράσεις μπορούσαν να έχουν διάφορες «στασιώδεις», «δημαγωγικά» και «κινδυνώδεις» θεωρίες που συνδέονταν με τη Γαλλική Επανάσταση και ιδιαίτερα με τη δεύτερη φάση της, την ιακωβινική. Αρνητικές επιπτώσεις στην υπόθεση των Ελλήνων θα είχε, εξάλλου, και η σύνδεση του κινήματός τους με τον καρμποναρισμό. Επρόκειτο για επιδράσεις που όλοι σχεδόν φαίνονταν να συμφωνούν πως έπρεπε να προληφθούν ή να εξορκιστούν, για λόγους τόσο εσωτερικούς όσο και εξωτερικούς. Η Α' Εθνοσυνέλευση αισθάνθηκε την ανάγκη να διακηρύξει τον Ιανουάριο του 1822, με τη λήξη των εργασιών της, ότι ο πόλεμος των Ελλήνων δεν στηριζόταν «εις αρχάς τινάς δημαγωγικάς και στασιώδεις»⁹. Πέντε χρόνια αργότερα η Γ' Εθνοσυνέλευση προέβη σε ανάλογη διακήρυξη: «ο λαός ούτος έλαβεν εις χείρας τα όπλα όχι δια να θεμελιώση την ύπαρξίν του εις δημαγωγικάς βάσεις, τας οποίας δεν αποδέχεται η βασιλευομένη Ευρώπη»¹⁰.

«Το κίνημα της πατρίδος μας ενομίσθη και ονομάζεται αποστασία», έγραφε στον Μαυροκορδάτο ένας από τους ευπόληπτους Έλληνες της Ευρώπης, ο μητροπολίτης Ιγνάτιος, «και την αποστασίαν των Γραικών δεν την γνωρίζει ούτε η Ρωσία»¹¹. Όχι σπάνια, υπεύθυνοι για τη δυσμένεια της μοναρχικής Ευρώπης θεωρούνταν οι Φιλικοί και κυρίως ο Υψηλάντης και «αι ανόητοι προκηρύξεις του», που φαίνονταν να συνδέουν την Ελληνική Επανάσταση με τα «εταιρικά» κινήματα, τους «ολεθρίους σκοπούς» των Ιακωβίνων και «τους εν Ευρώπη εναντίους των διοικήσεων»¹² και της διεθνούς τάξεως πραγμάτων. Ο κατεξοχήν φιλελεύθερος Κοραής, τις απόψεις του οποίου επιζητούσαν για τη βαρύτητά τους Έλληνες όλων των τάξεων και πεποιθήσεων, διαχώριζε εξ αρχής την

9. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, Αθήνα 1971, τ. 3, σ. 40, στη διακήρυξη της Εθνικής Συνελεύσεως με ημερομηνία 15 Ιαν. 1822.

10. *Γενική Εφημερίς*, αρ. 54, 21 Απρ. 1826. Βλ. και Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα διά να χρησιμεύσωσιν εις την Νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν (1821-1843)*, Αθήνα 1851, τ. 2, σ. 555 (επανάκδ., επιμ. Π. Φ. Χριστοπούλου, Αθήνα 1972).

11. Εμμ. Γ. Πρωτοφάλης (επιμ.), *Ιγνάτιος μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828) [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας]*, τ. 4.2, Αθήνα 1961, σ. 125 (φωτοανατύπωση 1980), (= Ιγνάτιος), σε επιστολή του Ιγνατίου προς τον Μαυροκορδάτο, με ημερομηνία 29 Αυγ. 1821. «Αποστασία» χαρακτηρίζει τον ελληνικό Αγώνα και ο Φραντζής· βλ. Αμ. Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος αρχομένη από του έτους 1715 και λήγουσα το 1835*, Αθήνα 1975 (φωτοανατύπωση της έκδοσης του 1839), τ. 1, σσ. ε', ζ', ια', μδ' κ.α.

12. Ιγνάτιος, ό.π., σσ. 138 και 141, σε επιστολή του Ιγνατίου προς τη Διοίκηση, με ημερομηνία 28 Ιουν. 1822.

υπόθεση «των Γραικών» από «εκείνην της Γαλλικής Επαναστάσεως»¹³. «Οποίον πρέπει να ήναι το είδος της μελλούσης ημών πολιτικής κοινωνίας», συνιστούσε ο ίδιος, «η περί τούτου σκέψις δεν είναι του παρόντος καιρού, και το όνομα αυτής είναι αδιάφορον»¹⁴. Πιο σαφείς ως προς τη μορφή της ελληνικής πολιτείας ήταν οι υποδείξεις του μητροπολίτη Ιγνατίου: το πολίτευμα των Ελλήνων έπρεπε να είναι «φρόνιμον», ενώ τη διοίκησή του την ήθελε «δυνατήν, σεβόμενην από το έθνος και από τους ξένους, και άξιαν να διοικήση καλώς τα εσωτερικά της Ελλάδος πράγματα, να οικονομήση τα έξω με φρόνησιν, και να ωφεληθή από κάθε περίστασιν» και πάνω από όλα, «τακτικήν, ώστε να ομοιάζη ευρωπαϊκήν και πεπολιτισμένον λαού διοίκησιν, και όχι τούρκικην»¹⁵. μια διοίκηση, δηλαδή, ικανή να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο στις επαναστατημένες περιοχές, με ιδιαίτερο τμήμα, κατά τις παραινήσεις του ίδιου, επί των στρατιωτικών ζητημάτων, πρωτίστως όμως μια διοίκηση που να είναι αποδεκτή στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό.

Οι πρώτες εκτιμήσεις των περισσότερων ξένων παρατηρητών, που συνέκλιναν στη διαπίστωση ότι οι ηγέτες των επαναστατών στερούνταν «οιουδήποτε προγράμματος περί της κυβερνήσεως την οποίαν επιθυμούν»¹⁶, δεν ήταν, βέβαια, αβάσιμες. Εξηγούνται ωστόσο εύκολα· οι επίσημες και διακηρυγμένες θέσεις των επαναστατών, αλλά και οι διάφορες πληροφορίες που έφταναν στους παρατηρητές αυτούς, δεν απεκαλύπταν συγκεκριμένους πολιτειακούς στόχους. Η μορφή της πολιτείας, άλλωστε, δεν οριζόταν με ακρίβεια ούτε από το *Προσωρινό Πολίτευμα*· ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, μάλιστα, από τους πρωτεργάτες στη σύσταση του πρώτου συντάγματος και Πρόεδρος του πρώτου Εκτελεστικού, λίγους μόνο μήνες ύστερα από την ψήφισή του δήλωνε χαρακτηριστικά: «είτε μοναρχική, είτε δημοκρατική, είτε αριστοκρατική, η διοίκησις της Ελλάδος πρέπει να είναι χωριστή, και οι Έλληνες πρέπει να μείνουν έθνος πολιτικώς ανεξάρτητον»¹⁷. Ασφαλώς, ο ακριβής προσδιορισμός της επι-

13. Κοραής, *Σάλπισμα πολεμιστήριον*, έκδ. 2η, Πελοπόννησος 1821, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών στη συλλογή *Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831)*, Αθήνα 1983, σ. 31.

14. Ό.π., σ. 20· την ίδια άποψη εξέφραζαν ο Μαυροκορδάτος, ο Ιγνάτιος και άλλοι· βλ. ενδεικτικά Ιγνάτιος, ό.π., σσ. 133 και 138, σε επιστολές τους, με ημερομηνία 18 Απρ. 1822 και 28 Ιουν. 1822, αντίστοιχα.

15. Ιγνάτιος, ό.π., σσ. 167 και 168, σε επιστολή του Ιγνατίου προς Μαυροκορδάτο, με ημερομηνία 5/17 Δεκ. 1823.

16. *Έγγραφα του Αρχείου Βατικανού περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, επιμ. Γ. Ζώρα [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας], τ. 1, Αθήνα 1979, σσ. 158-159, σε έκθεση του Γενικού Προξένου του Βατικανού στην Κέρκυρα, μαρκήσιου C. de Ribas-Pieri, με ημερομηνία 6 Απρ. 1821 (ν.η.).

17. Ιγνάτιος, ό.π., σ. 133, σε επιστολή του Μαυροκορδάτου προς Ιγνάτιο, με ημερο-

διωκόμενης πολιτείας δεν ήταν το ζητούμενο, τουλάχιστον κατά τα κρίσιμα πρώτα χρόνια του Αγώνα· ούτε, βέβαια, οι χαρακτηρισμοί «δημοκρατικός» ή «ολιγαρχικός», που αποδίδονταν συχνά καθ' όλη τη διάρκεια της επανάστασης σε άνδρες διαφόρων τοποθετήσεων και επιδιώξεων, ήταν απαραίτητως όροι που ανταποκρίνονταν στις αρχές, τις μεθόδους και τις επιδιώξεις των ενδιαφερομένων. Η σημασία των όρων της πολιτικής έκφρασης, οι αναπροσαρμογές της κατά περίπτωση και αναλόγως των συμφερόντων που εξυπηρετούνταν κάθε φορά, είναι ένα από τα ζητήματα που παρουσιάζουν κατά την Επανάσταση πλείστες παραλλαγές.

Διακηρυγμένοι στόχοι για λόγους σκοπιμότητας μάλλον παρά έκφραση πολιτικών πεποιθήσεων, οι δημοκρατικές αρχές που υιοθετήθηκαν από τις ολιγομελείς νομοθετικές επιτροπές των εθνικών συνελεύσεων¹⁸, από άνδρες δηλαδή που κατατάσσονταν στους «ολιγαρχικούς» μάλλον παρά στους «δημοκρατικούς», σύμφωνα με τις μαρτυρίες της εποχής, δεν εξέφραζαν απαραίτητως τις προθέσεις τους ως προς την επιδιωκόμενη μορφή του πολιτεύματος· πολύ περισσότερο, δεν απηχούσαν τη βούληση της πλειοψηφίας των Ελλήνων της εποχής. Οι απόψεις, λοιπόν, που αφορούσαν στη μορφή της πολιτείας, διατυπώνονταν από μια μικρή μειοψηφία ανδρών της εποχής, από εκείνους που εξέφραζαν τις επίσημες θέσεις των επαναστατημένων και που ήταν, ή που θεωρούνταν πως είναι, ικανοί να εκτιμήσουν τα κοινά συμφέροντα και να στηρίξουν ένα πολίτευμα «αρμόζον» στο έθνος και τις ανάγκες του· αυτοί ήταν οι πολιτικώς «ενήλικες», σύμφωνα με τις μαρτυρίες της εποχής, αυτοί που συνιστούσαν δηλαδή το «νοήμον μέρος του έθνους».

Ασφαλώς τον ρόλο αυτό, τουλάχιστον στο πρώτο στάδιο της επανάστασης, τον διεκδικούσαν οι πρόκριτοι, οι οποίοι είχαν την ευθύνη για την ασφάλεια των «λαών» στο προηγούμενο καθεστώς και οι οποίοι τους πρώτους μήνες του 1821 είχαν λόγους να διστάζουν να εκτεθούν απέναντι στις τουρκικές αρχές, καθώς έπρεπε, όπως αναφέρει ένας από αυτούς, να σκεφθούν «σοβαρώς» για να μην καταστραφεί άδικα άλλη μια φορά η «πατρίδα»¹⁹. Αυτοί ήταν οι «εγκριτώτεροι και φιλογενέστεροι του

μηνία 18 Απρ. 1822.

18. Για τα ονόματα των μελών που διορίστηκαν στις τρεις νομοθετικές επιτροπές, της αρμόδιας για «τον οργανισμόν της Εθνικής Βουλής» το 1822, της επιτροπής για την «ανάκρισιν του οργανικού νόμου της Επιδαύρου» το 1823, και της επιτροπής «περί του πολιτεύματος» το 1827, βλ. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 1, σσ. 20, 56, 76, 82, 367, 449 και σημ. α' και 520.

19. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Αθήνα, έκδ. Γ. Τσουκαλάς, 1957, σ. 112. Βλ. επίσης, Φραντζής, ό.π., σ. 125, και Ν. Κ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων από τα 1821 μέχρι των 1833*, επιμ. Γ. Βλαχογιάννης, Αθήνα (ά. χ. ε.), τ. 1, σ. 397.

έθνους»²⁰, οι «κτηματίες και ευθυφρονούντες», αυτοί που όφειλαν να σκεφθούν από κοινού «περί των γενικών και ιδίων συμφερόντων»²¹ και αυτοί που με την «έξοδό» τους από τη νομιμότητα συνέβαλαν καθοριστικά στη γενίκευση της επανάστασης κατά την πρώτη και πιά κρίσιμη φάση της²². «Νοήμονες» και πολιτικώς «ενήλικες» ήταν επίσης οι «ευπόληπτοι» και «φωτισμένοι» Έλληνες της διασποράς, οι νεήλυδες νομομαθείς και οι «φρονιμοτέροι ομογενείς», οι οποίοι κατά τον Κοραή, «εβοήθησαν την κοινήν ημών πατρίδα με ανδραγαθίας, με χρηματικές συνεισφοράς, ή με φρονίμους συμβουλάς των»²³. αυτοί ήταν φορείς «φρονίμων» πολιτειακών ιδεών και προσεγγίσεων, «ευρωπαϊκών» και νεοτερικών, αλλά συνάμα συμβιβαστικών. Μεταξύ αυτών διακρίνονται ορισμένοι Φαναριώτες, όπως ο Μαυροκορδάτος και ο Νέγρης, κάποιοι φιλελεύθεροι Επτανήσιοι όπως ο Ιωάννης Θεοτόκης, μερικοί «προκομμένοι» του γένους όπως ο Κωνσταντίνος Πολυχρονιάδης, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Ανθιμος Γαζής και ο Ιωάννης Κωλέττης, ορισμένοι νομομαθείς φιλέλληνες όπως ο Ιταλός Βικέντιος Γαλλίνας και πολλοί άλλοι.

Η πολιτική υπευθυνότητα, λοιπόν, συνδεόταν αφενός με την «παιδεία» και την πολιτική εμπειρία και αφετέρου με την κατοχή περιουσιακών στοιχείων· η «διατήρησις» και «ασφάλεια» της «ιδιοκτησίας», της «ουσίας», της «καταστάσεως», των «κτημάτων», των «κτηματικών συμφερόντων» και άλλοι σχετικοί όροι²⁴ απαντούν σε ένα ευρύτατο φάσμα πηγών σε σχέση τόσο με την επιδιωκόμενη ανεξαρτησία από τους Τούρκους όσο και με το σύνταγμα της νέας πολιτείας. Η έμφαση στην κατοχύρωση και την ενίσχυση της ιδιοκτησίας, προϊόν ασφαλώς της ανασφά-

20. Φραντζής, ό.π., σσ. 310 και 325.

21. Διον. Ρώμας, *Ιστορικών Αρχείων*, τ. 2, Αθήνα 1906, σ. 602, σε ανεπίγραφη επιστολή των Κ. Ζωγράφου και Α. Ζαΐμη, με ημερομηνία 26 Δεκ. 1826.

22. Βλ. για παράδειγμα Φραντζής, ό.π., σσ. 152-153, όπου περιγράφεται χαρακτηριστικά η επίδραση που ασκούσαν στο συναθροισμένο πλήθος οι προεστοί της Καρύταινας, οι Δεληγιανναίοι, «τα γεροντόπουλα» όπως τους αποκαλούσε ο λαός, στο αρχικό στάδιο της επανάστασης.

23. Κοραής, *Σάλπισμα...*, ό.π., σ. 21.

24. Βλ. ενδεικτικά *Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας, 1778-1821*, επιμ. Αντ. Λιγνός, τ. 7, Πειραιάς 1926, σσ. 13-14· Αδ. Κοραής, *Διάλογος δεύτερος περί των ελληνικών συμφερόντων*, Ύδρα 1827, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών στη συλλογή *Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831)*, Αθήνα 1983, σ. 55, *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. 15, 20 Φεβ. 1824, όπου η διακήρυξη του Προέδρου του Εκτελεστικού της 7ης Ιαν. 1824 και αρ. 19, 5 Μαρ. 1824· βλ. επίσης *Εφημερίς Αθηνών*, αρ. 97, 9 Οκτ. 1825, Ρώμας, ό.π., τ. 1, σσ. 592-593, όπου το «υπόμνημα του Ελληνικού Έθνους προς το Βρεταννικόν», με ημερομηνία 14 Ιουλ. 1825, και τ. 2, σσ. 428-429, σε επιστολή της Επιτροπής Ζακύνθου προς τον Ζαΐμη, με ημερομηνία 3 Σεπ. 1826, *Απόλλων*, αρ. 38, 18 Ιουλ. 1831, όπου αναφορά κατοίκων των Σπετσών προς τον Κυβερνήτη, με ημερομηνία 15 Ιουλ. 1831 και αρ. 42, 1 Αυγ. 1831, όπου επιστολή «Φιλέλληνος» από την Αθήνα, με ημερομηνία 15 Ιουλ. 1831.

λειας που χαρακτηρίζει το προηγούμενο καθεστώς και της σπανιότητας των αγαθών γενικά, φανέρωνε και τις επιδιώξεις των κοινωνικών εκείνων ομάδων που είχαν ιδιαίτερους λόγους να επιζητούν αφενός την εξασφάλιση των περουσιακών τους στοιχείων και αφετέρου την κατοχύρωση της ηγετικής τους θέσης με την ενίσχυση της οικονομικής τους βάσης²⁵.

Ο απλός λαός ασφαλώς δεν ήταν δυνατόν να συμπεριληφθεί στο «νοήμον μέρος του έθνους». Οι αμόρφωτοι άνθρωποι, οι «χύδην λαοί», οι «χυδαίοι», που δεν διέθεταν «ιδέαν και κρίσιν ορθήν»²⁶, οι «βαρελάδες», «χαλκείς», «μπακαλίδες», «πιργιονάδες», οι οποίοι άλλο δεν ζητούσαν παρά «δούλευσιν» για να κλέψουν²⁷, δεν αντιλαμβάνονταν τη σημασία του δημόσιου συμφέροντος ή της εθνικής ανεξαρτησίας ούτε καν «τι εστί πατριωτισμός»²⁸. Προσηλωμένοι ακόμη στις προφητείες του Αγαθάγγελου και στους Ρώσους, από τους οποίους δεν επρόσμεναν «παιδείαν» ή την «ελευθερίαν όλου του γένους» αλλά την άδεια να κτίζουν εκκλησίες και να ακούσουν τη θεία λειτουργία στην Αγία Σοφία²⁹, δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν και να υπηρετήσουν τους στόχους της Επανάστασης ούτε να συμβάλουν θετικά στη διαμόρφωση και τη λειτουργία του πολιτεύματος. Για την πολιτική «ανηλικιότητα» του έθνους, φαινόταν να συμφωνούν όλοι: Ο Κοραΐς, ο Μαυροκορδάτος, πλείστοι πρόκριτοι της Πελοποννήσου και πολλοί άλλοι που πίστευαν ότι η Επανάσταση είχε εκδηλωθεί πρόωρα, αλλά και πολλοί από εκείνους που είχαν επισπεύσει την εκδήλωσή της, όπως ο Παπαφλέσσας. Κυβέρνηση με την ιδιότητα

25. Για την πολιτική σημασία της ιδιοκτησίας των γαιών των απελευθερωμένων περιοχών κατά την περίοδο της επανάστασης, βλ. W. W. McGrew, *Land and Revolution in Modern Greece, 1800-1881*, Kent, Ohio, 1985, σσ. 53-79 και του ίδιου «The Land Issue in the Greek War of Independence», στο: N. P. Diamandouros, J. P. Anton, J. A. Petropoulos και P. Topping (επιμ.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 111-129.

26. Φραντζής, ό.π., τ. 2, σσ. 464-465 και 468-469· βλ. και Δεληγιάννης, ό.π., τ. 3, σ. 75.

27. Ρώμας, ό.π., τ. 1, σσ. 277-278 και 768, σε ανυπόγραφο επιστολή, με ημερομηνία 25 Οκτ. 1824 και επιστολή της Επιτροπής Ζακύνθου προς τους Θ. Κολοκοτρώνη, Ζαΐμη και Κ. Δεληγιάννη, με ημερομηνία 29 Νοεμ. 1825.

28. Δεληγιάννης, ό.π., τ. 1, σσ. 99 και 173, Παλαιών Πατρών Γερμανός, *Υπομνήματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος από το 1800 μέχρι του 1823*, Αθήνα 1837, σ. 22 και Γ. Βαλέτας, *Δημητρίου Αιωνίου Απαντα. Απομνημονεύματα Καραϊσκάκη και άλλων αγωνιστών*, Αθήνα 1962, σ. 300. Για τη συμπεριφορά και τις επιδιώξεις του λαού κατά τη διάρκεια της επανάστασης, βλ. επίσης J. S. Koliopoulos, «Military Entrepreneurs in Central Greece During the Greek War of National Liberation (1821-1830)», *Journal of Modern Greek Studies* 3/2 (1984) 163-187, J. A. Petropoulos, *Πολιτική*, ό.π., τ. 1, σσ. 45-47 και Απ. Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 15-22, 30-31 και 119-128.

29. Κοραΐς, *Τί πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικών κατοίκων της Βενετίας, όταν ήκουσαν τας λαμπράς νίκας του Αυτοκράτορος Ναπολέοντος*, Βενετία 1805, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών στη συλλογή *Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831)*, Αθήνα 1983, σ. 22.

«επιτρόπου» πολιτικών ανηλίκων ήταν το λογικό επακόλουθο της εκτίμησης αυτής και ακολουθούσε τις επικρατούσες απόψεις για τη διακυβέρνηση των λαών. Τόσο ο Φαναριώτης Μαυροκορδάτος όσο και ο πρόκριτος Ζαΐμης συμφωνούσαν, σε εποχή αγαστής συνεργασίας, «ότι δεν είναι ικανοί να διοικηθώσι μόνοι» οι Έλληνες³⁰. Δικαιολογώντας την «αδιαφορία» της «Βασιλευούσης Ευρώπης» για την τύχη της χώρας, ο συντάκτης των *Ελληνικών Χρονικών* έγραφε, το 1824: «εδείξαμεν με το εσωτερικόν μας φέρισμον ότι είμεθα ικανοί να διοικώμεθα μόνοι μας;»³¹. Και το επόμενο έτος ο συντάκτης της *Εφημερίδος των Αθηνών*, κατέληγε στο εξής συμπέρασμα: «Θέλομεν ματζούκα, διά να κάμωμεν τα χρέη μας», όπως έλεγε ο «Λαός»³².

Οι παραλλαγές του θέματος είναι σχεδόν ανεξάντλητες. Έπρεπε πρώτα «να καθαρισθή από τον βόρβορον των δουλικών φρονιμάτων» το έθνος, και μετά «να λάβη την ανάλογον εις αυτό πολιτικήν μορφήν»³³. «Ανάλογον» ή «αρμόζον» πολίτευμα, κατά τις εκτιμήσεις αυτές, ήταν, φυσικά, η μοναρχία. «Διοίκησις μοναρχική» ήταν η «αρμόζουσα εις λαόν απαίδευτον και αποσειόντα πρώτην φοράν τον τυραννικόν ζυγόν», έγραφε ο Γεώργιος Πραϊδής, Πρόεδρος της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, προς τον Μαυροκορδάτο και τον Θεόδωρο Νέγρη τον Μάρτιο του 1822³⁴. Περί «του εσομένου Βασιλέως, τον οποίον η Ελλάς έχει να ζητήσῃ από την Χριστιανικήν Ευρώπην»³⁵, έκανε λόγο λίγο ενωρίτερα και η «Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος», έργο του Νέγρη· ενώ στην πρώτη εθνοσυνέλευση, κατά τον Νικόλαο Δραγούμη, «πάντες επεπόθουν βασιλέα»³⁶. Η δημοτικότητα της βασιλείας τη δεδομένη χρονική στιγμή, την οποία επισημαίνουν πολλοί Έλληνες και ξένοι παρατηρητές της εποχής, μπορεί βέβαια να εξηγηθεί εύκολα· τα δεδομένα της εποχής, όλοι οι παράγοντες, με άλλα λόγια, που επηρέαζαν τις περί πολιτείας απόψεις των Ελλήνων, ήταν αυτοί που ευνοούσαν την ίδρυση

30. *Ιστορικόν Αρχείον Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας]*, τ. 5.2, Αθήνα 1963, σ. 342, σε επιστολή του Μαυροκορδάτου προς τον Ζαΐμη, με ημερομηνία 13 Αυγ. 1822.

31. *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. 95, 22 Νοεμ. 1824.

32. *Εφημερίς Αθηνών*, αρ. 11, 23 Δεκ. 1825. Βλ. επίσης και *Εθνική Εφημερίς*, αρ. 1, 18 Απρ. 1832. Βλ. επίσης τις εκτιμήσεις επιστολογράφου «δημοκρατικού φρονήματος», *Γενική Εφημερίς*, αρ. 25, 2 Φεβ. 1827.

33. *Εφημερίς Αθηνών*, αρ. 2, 14 Νοεμ. 1825.

34. *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, ό.π., τ. 5.1, σ. 153.

35. Α. Ζ. Μάμουκας, *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος, ήτοι συλλογή των περί την αναγεννωμένην Ελλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων και άλλων επισήμων πράξεων, από του 1821 μέχρι τέλους του 1832*, τ. 1, Πειραιάς 1839, σσ. 42 κ.ε.

36. Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τ. 1, Αθήνα 1936, σ. 29. Βλ. επίσης, Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*, τ. 2, Λονδίνο 1860, σ. 140.

κάποιου είδους ηγεμονίας: οι λαϊκές δοξασίες, η Εκκλησία, οι ειδήσεις από τον έξω κόσμο, η κατάληξη της Γαλλικής Επανάστασης αλλά και οι επιτακτικές ανάγκες της διεξαγωγής του πολέμου, οι αυθαιρεσίες των παλαιών ηγετικών ομάδων, καθώς και των νέων που είχαν αναδειχθεί μετά την κατάλυση της τουρκικής εξουσίας.

Κοινό χαρακτηριστικό, εξάλλου, αυτών και άλλων ανάλογων μαρτυριών είναι η εκτίμηση ότι έλειπε από την ελληνική πολιτική σκηνή ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης, κάποιος άξιος πολιτικός ή στρατιωτικός, τέτοιοι που συνήθως αναδεικνύουν οι επαναστάσεις³⁷. Ένας ηγέτης όπως ο Ουάσιγκτον ή ο Μπολίβαρ, στους οποίους γινόταν συχνή αναφορά, ο οποίος θα συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στα χέρια του³⁸. Οι εμφύλιες συγκρούσεις, επίσης, κατά τα έτη 1824-1825, και κυρίως η αδυναμία των δύο πρώτων Εθνικών Συνελεύσεων να πείσουν όσους αμφέβαλλαν ότι η νεοπαγής εξουσία ήταν κατάλληλη για την αποτελεσματική διεξαγωγή του πολέμου³⁹ είχαν ως συνέπεια να πληθύνουν και να ενισχυθούν όσοι ευνοούσαν τη συγκέντρωση της εξουσίας. Η συχνότητα τέτοιων μαρτυριών, όσο και αν η αξιοπιστία μερικών είναι αμφισβητήσιμη, δείχνει ότι απόψεις όπως αυτές που αναφέρθηκαν συζητούνταν σοβαρά στην επαναστατημένη χώρα. Αρχικά ο Δημήτριος Υψηλάντης είχε γίνει δεκτός ως «αφέντης του τόπου»⁴⁰ και «ηγεμών», και όλοι τον είχαν αναγνωρίσει ως «εθνάρχη»⁴¹ και «άλλον Μεσσίαν»⁴². Αργότερα, ο Καποδίστριας προβαλλόταν από διάφορες πλευρές ως «ο κατάλληλος ανήρ», αυτός που θα οδηγούσε «εις το ποθούμενον πέρας τους αγώνας ημών»⁴³, ο «Ανώτατος

37. *Γενική Εφημερίς*, αρ. 76, 21 Ιουλ. 1826.

38. Βλ. τις παρατηρήσεις του Καρόλου Μενδελώωνος-Βαρθόλδη, *Ιστορία της Ελλάδος*, μτφρ. Α. Βλάχος, τ. 1, Αθήνα 1873, σσ. 331 και 341.

39. Για τις αδυναμίες της Διοίκησης, βλ. σχόλια των κατοίκων του Μιστρά, του Παλαιών Πατρών Γερμανού και του Παναγιώτη Γιατράκου στο: Ντίνος Κονόμου, *Ανέκδοτα κείμενα της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1966, σσ. 89-90, 110 και 120, σε επιστολές με ημερομηνία 24 Σεπ., 4 Νοεμ. και 29 Νοεμ. 1823 αντίστοιχα. Βλ., επίσης τις εκτιμήσεις του Ρώμα σε επιστολές του, με ημερομηνία 16 Μαρ. 1823 και 16 Μαρ. 1824 (ν. η.), και του Αντ. Αντωνόπουλου σε επιστολή του, με ημερομηνία 20 Δεκ. 1823, στο: Ρώμας, ό.π., τ. 1, σσ. 151-152, 230-233 και 214 αντίστοιχα.

40. Φραντζής, ό.π., τ. 2, σ. 253.

41. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. 3, Αθήνα 1860, σ. 391.

42. Τρικούπης, ό.π., σσ. 305-306. Αξίζει να σημειωθεί επίσης πώς φανταζόταν ο Φωτάκος τη νομιμοποίηση της εξουσίας του Αλέξανδρου Υψηλάντη και κατ' επέκταση του πληρεξουσίου του: «ο τότε μητροπολίτης Βενιαμίν μεθ' όλου του κλήρου έχρισεν αυτόν εις Βασιλέα, έζωσεν ο ίδιος την σπάθην του, και τον ανεκήρυξεν αρχηγόν του Ελληνικού Έθνους». βλ. Φώτιος Χρυσανθόπουλος-Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. 1, έκδ. Στ. Ανδροπούλου, Αθήνα 1899, σ. 8.

43. Ρώμας, ό.π., τ. 1, σ. 425, σε επιστολή του Ι. Θεοτόκη προς τον Βιάρο Καποδίστρια,

Ἄρχων» τον οποίο περίμεναν οι «πατριώται»⁴⁴, «ο παρά του Ουρανού εκλελεγμένος» ο οποίος θα έφθανε «ενδεδυμένος με όλην την δόξαν του, και φαινότατα λελαμπρυσμένος από την Θεϊαν Χάριν»⁴⁵, ο «προσδοκώμενος Μεσσίας»⁴⁶.

Διαθέσιμη, επίσης, στις πηγές της εποχής είναι και η θεωρητική στήριξη αυτών των θέσεων: θεωρίες που ήθελαν τον προσδοκώμενο ηγεμόνα προστάτη του λαού από τους ισχυρούς και εγγυητή συνάμα της λαϊκής κυριαρχίας δεν είναι σπάνιες στις πηγές της εποχής⁴⁷. Η έννοια, βέβαια, της λαϊκής κυριαρχίας, όπως και η συναίνεση του πολίτη και του λαού, ήταν έννοιες αφηρημένες και η επίκλησή τους γινόταν συνήθως για λόγους σκοπιμότητας. Την αρχή του ενός ανδρός και γενικά τη συγκέντρωση της εξουσίας ευνοούσαν ασφαλώς και οι περιστάσεις: εξουσία για να «προλάβη τωόντι την σήψιν της πολιτείας» σύμφωνα με μια άποψη⁴⁸, για να «φέρη τα αγαθά της ευνομίας εις την τάλαινα πατρίδα» σύμφωνα με άλλη⁴⁹. Η αρχή του «ενός και μόνου», της «μιας κεφαλής», του «ενός αξίου και εναρέτου» δεν έπαψε να προβάλλεται στην αρθρογραφία και την επιστολογραφία, αλλά και σε επισημότερα βήματα, στις εθνοσυνελεύσεις, στο Βουλευτικό και το Εκτελεστικό και μάλιστα όχι μόνο «διά τας περιστάσεις», αλλά και για λόγους αρχής. Μεταξύ των κυριότερων σκοπιμοτήτων που ευνοούσαν την εγκαθίδρυση της μοναρχίας την εποχή αυτή ήταν, βέβαια, και η εξασφάλιση της ευρωπαϊκής υποστήριξης, τόσο της οικονομικής όσο και της πολιτικής. «Ἐν ὅσω η εκλογή ενός Πρίγκηπος, δια να γενή βασιλεύς σας, δεν γίνη, η Ευρώπη θα είναι ανήσυχος δια το δημοκρατικόν σας σύστημα», έγραφε προς τον Μαυροκορδάτο ο Laisne de Villénèque, ο οποίος προωθούσε την υποψηφιότητα του Δούκα του Νεμούρ. «Με τούτο θέλετε διασκεδάσει τους φόβους των και δεν θα σας συγγέουν πλέον με τους Καρβονάρους, επειδή χωρίς μόνιμον Διοίκησιν, η οποία να καθησυχάση τους Μονάρχας, ποτέ η ανεξαρτησία σας δεν θέλει γνωρισθή», κατέληγε ο ίδιος⁵⁰. Ανάλογες ήταν

με ημερομηνία 12 Απρ. 1825.

44. Ό.π., τ. 1, σσ. 502-510, σε έκθεση του Ι. Θεοτόκη προς τον Ρώμα, με ημερομηνία 20 Μαΐου 1825.

45. *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. 5, 16 Ιαν. 1826.

46. Αναγνώστης Κοντάκης, *Υπομνήματα αναγκαιότατα, αξιόπιστα και αξιοσημείωτα*, Αθήνα, έκδ. Γ. Τσουκαλά, 1957, σ. 66. Βλ. επίσης Δεληγιάννης, ό.π., τ. 3, σσ. 159 και 160.

47. Βλ. σχετικά, *Εθνική Εφημερίς*, αρ. 3, 2 Απρ. 1832, αρ. 4, 30 Απρ. 1832, αρ. 23, 6 Ιουλ. 1832, *Απόλλων*, αρ. 55, 16 Σεπ. 1831 και *Γενική Εφημερίς*, αρ. 8, 30 Ιαν. 1832.

48. *Γενική Εφημερίς*, ό.π., αρ. 48, 24 Μαρ. 1826.

49. Ό.π., αρ. 86, 21 Δεκ. 1827 και αρ. 39, 9 Απρ. 1827. Βλ. επίσης Δεληγιάννης, τ. 3, ό.π., σσ. 36, 126-127 και 161.

50. Για την επιστολή του Villénèque, με ημερομηνία 24 Ιουλ. 1824 (ν. η), βλ. *Αρχειόν Μαυροκορδάτου*, ό.π., τ. 5.4, σ. 661.

οι υποδείξεις και άλλων ξένων παρατηρητών, καθώς και αρκετών «νοημόνων» Ελλήνων, καθ' όλη τη διάρκεια της Επανάστασης. Η εκλογή ενός ηγεμόνα που θα διέθετε χρήσιμους δεσμούς στην Ευρώπη και ο οποίος, φυσικά, θα ήταν εχθρός του βοναπαρτισμού, αναμενόταν να διασκεδάσει τις υποψίες της Ευρώπης που ήθελαν την επανάσταση των Ελλήνων «κίνημα Καρβουναρικό» και να παρουσιάσει την επαναστατική διοίκηση «φρόνιμη» και μόνιμη. Ένας βασιλιάς, εντέλει, με τέτοια ερείσματα θα μπορούσε, «να κινήσει ουχί μόνον τας χρηματικές συνδρομάς των μερικών εμπόρων, αλλά και τας πολιτικές των περισσοτέρων διοικητών της Ευρώπης»⁵¹, τόνιζε ένας από τους επικρατέστερους πατριώτες της εποχής, ο Διονύσιος Ρώμας.

Οι λόγοι, λοιπόν, που προβλήθηκαν για την αναζήτηση μονάρχη, όπως ήδη φάνηκε, ποίκιλλαν ανάλογα με τα πρόσωπα που πρόβαλλαν τη μοναρχική ιδέα. Ωστόσο, εκτός από τις «περιστάσεις», τα επιχειρήματα που ξεχωρίζουν θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής: (α) η αναγνώριση και η νομιμότητα που θα εξασφάλιζε στη χώρα η έλευση Ευρωπαίου μονάρχη· (β) οι πόροι και η πολιτική υποστήριξη από την Ευρώπη· (γ) το «φιλοτάραχον» και «πολιτικώς ανήλικον» του έθνους και (δ) η εγγύηση της λαϊκής κυριαρχίας έναντι των «αρχόντων». Παραλλαγές των επιχειρημάτων αυτών προβλήθηκαν σ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα, και όχι μόνον από συντηρητικούς κύκλους στην επαναστατημένη χώρα και στο εξωτερικό⁵². Οι αναφορές αυτές στο εξεταζόμενο θέμα προέρχονται από ένα ευρύ φάσμα μαρτυριών της περιόδου που λήγει με την έλευση του Καποδίστρια· για τον οποίο έγραψε ένας φιλικά προσκείμενος πρόκριτος ότι κατόρθωσε ώστε «να τιμηθή με θρόνον και βασιλεία η Ελλάδα»⁵³.

51. Τέτοιου είδους αναφορές είναι άπειρες στις πηγές της εποχής. Βλ. ενδεικτικά Ρώμας, *ό.π.*, τ. 1, σ. 151, σε ανυπόγραφο επιστολή του Ρώμα, με ημερομηνία 16 Μαρ. 1823 (ν. η), *Αρχειόν Μαυροκορδάτου*, *ό.π.*, τ. 5.4, σ. 385, σε επιστολή προς τον Γ. Κουντουριώτη, με ημερομηνία 10 Μαΐου 1824.

52. Βλ. D. Dakin, «The Formation of the Greek State, 1821-33», στο: R. Clogg (επιμ.), *The Struggle for Greek Independence*, Λονδίνο 1973, σ. 170, όπου υποστηρίζεται ότι η βασιλεία ήταν επιθυμητή τη δεδομένη χρονική στιγμή, εφόσον φαινόταν να εξασφαλίζει την εθνική ενότητα. Βλ. επίσης G. Herring, *Die politischen Parteien in Griechenland 1821-1936*, τ. 1, Μόναχο 1992, σσ. 126-136, όπου τονίζεται πως οι επαναστατημένοι Έλληνες προσδοκούσαν από την έλευση ενός ξένου βασιλιά πρώτον να εξασφαλίσουν τη συμπαράσταση μιας ευρωπαϊκής δύναμης, δεύτερον να λύσουν οριστικά τα εσωτερικά προβλήματα της χώρας τους και τρίτον να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για τη σύσταση μιας «παραστατικής πολιτείας».

53. Κοντάκης, *ό.π.*, σ. 84. Αν και η περίοδος μετά το 1828 ευρίσκεται εκτός των ενδιαφερόντων της παρούσας μελέτης, αξίζει να σημειωθεί ότι οι φωνές υπέρ της μοναρχίας συνεχίστηκαν ουσιαστικά ως την έλευση του πρώτου βασιλιά· κατά την καποδιστριακή περίοδο προέρχονταν ως επί το πλείστον, όπως ήταν φυσικό άλλωστε, από τους κύκλους που αντιπολιτεύονταν τον Κυβερνήτη, και μετά τη δολοφονία του τόσο από τους επιγόνους του

Στο πλαίσιο των πολιτειακών αναζητήσεων της εποχής εντάσσεται, βέβαια, και η προβολή του αβασίλευτου πολιτεύματος. Οι πολέμιοι του βασιλικού θεσμού, ρεπουμπλικανοί περισσότερο για λόγους σκοπιμότητας παρά εκ πεποιθήσεως, σπάνια έβαλαν κατά του ίδιου του θεσμού. Ο συντάκτης των *Ελληνικών Χρονικών*, από τους πιο συνεπείς ίσως ρεπουμπλικανούς στην επαναστατημένη Ελλάδα, υποστήριζε ότι οι θυσίες των αγωνιζομένων Ελλήνων «δεν εγένοντο διά να προικοδοτήσωμεν βασιλέα, αλλά διά ν' αγοράσωμεν την ελευθερίαν μας, ελευθερίαν νόμιμον και ανεξάρτητον», ενώ σε άλλη περίπτωση ταύτιζε τη μοναρχία με την «αδικία»⁵⁴. Άλλος ρεπουμπλικανός, ο οποίος, όμως, για λόγους ανάγκης ήταν διατεθειμένος να δεχθεί βασιλέα, ο Ιωάννης Θεοτόκης, αναλογιζόταν τον δυσμενή αντίκτυπο που θα είχε στη θρησκεία και τα «πάτρια ήθη» «Αυλή ξένη και διεφθαρμένη» και πρότεινε «Άρχοντα ομοεθνή», και συγκεκριμένα τον Καποδίστρια ως «Πρόεδρον»⁵⁵.

Τα πιο σαφή, ωστόσο, και λογικά επιχειρήματα εναντίον της μοναρχίας τα διατύπωνε και πάλι ο Κοραΐς· η βασιλεία, κατά την άποψή του, ήταν ασύμφορη «εις την παρούσαν ασθενή και πενιχράν» κατάσταση της Ελλάδος αφού η «βασιλική αυλή» ήταν «πράγμα πολυδάπανον» για ένα «έθνος μικρόν, έθνος πτωχόν, έθνος μόλις ελευθερωμένον από Τύραννον ληστήν»⁵⁶. Άλλοτε, πάλι, πρόβαλε το επιχείρημα ότι, εφόσον οι Έλληνες δεν είχαν «ομογενή νόμιμον βασιλέα, καθώς οι Γάλλοι, οι Άγγλοι και τα λοιπά βασιλεύοντα έθνη», δεν ήταν σκόπιμο να προσκαλέσουν «έξωθεν αλλογενή βασιλέα»⁵⁷. Από τη ρεπουμπλικανική περίοδο της σκέψης του, όμως, όταν προειδοποιούσε το έθνος να μη δεχθεί ηγεμόνα με την περιφημη εκείνη αναφορά στο χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης, όπου ο Θεός διά στόματος Σαμουήλ προειδοποιεί τους Ισραηλίτες, οι οποίοι ζητούσαν

όσο και από την αντιπολίτευση, που συμφωνούσαν πλέον στο εξής σημείο: ότι η έλευση μονάρχη θα απάλλαζε τη χώρα από τις εμφύλιες συγκρούσεις και το χάος που είχε επικρατήσει. Για την καποδιστριακή περίοδο βλ. ενδεικτικά Απόλλων, αρ. 6, 28 Μαρ. 1831, αρ. 35, 8 Ιουλ. 1831 και γι' αυτήν που ακολούθησε, *Γενική Εφημερίς*, αρ. 12, 13 Φεβ. 1832 και αρ. 16, 27 Φεβ. 1832, *Εθνική Εφημερίς*, αρ. 21, 29 Ιουν. 1832, αρ. 21, 29 Ιουν. 1832 και αρ. 23, 6 Ιουλ. 1832.

54. *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. 14, 16 Φεβ. 1824.

55. Ρώμας, ό.π., τ. 1, σσ. 516-518, σε ανεπίγραφη επιστολή του Θεοτόκη, με ημερομηνία 20 Μαΐου 1825.

56. Κοραΐς, *Τί συμφέρει εις την ελευθερωμένην από Τούρκους Ελλάδα να πράξη εις τας παρούσας περιστάσεις, διά να μη δουλωθή εις Χριστιανούς Τουρκίζοντας. Διάλογος δύο Γραικών δεύτερος*, Παρίσι 1831, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών στη συλλογή *Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831)*, Αθήνα 1983, σσ. 32, 47. Βλ. επίσης Γ. Βαλέτας, *Κοραΐς...*, ό.π., τ. 1.1, σ. 412, όπου δημοσιεύεται το κείμενό του, *Σημειώσεις εις το Προσωρινόν Πολίτευμα*.

57. Κοραΐς, *Διάλογος δεύτερος...*, ό.π. (βλ. σημ. 24), σ. 48.

βασίλεα, για τα δεινά που τους περίμεναν⁵⁸, ο Κοραής είχε απωλέσει αρκετή από την αρχική του πεποίθηση για την ανάγκη εγκαθίδρυσης στην Ελλάδα «δημοτικής» πολιτείας. Η πολιτεία που ο ίδιος προέκρινε δεν ήταν ούτε η «πολιτεία των μωρών», η «πάνδημος εκκλησία» δηλαδή, και η δημοκρατία των αρχαίων Αθηναίων,⁵⁹ ούτε η «πολιτεία των πανούργων», δηλαδή η ολιγαρχία· αλλά η «μέση οδός», αυτήν που μισούσαν τόσο οι «ολιγαρχικοί» όσο και οι «δημαγωγοί»⁶⁰. Ένα ευνομούμενο κράτος, δηλαδή, που θα επέβαλλε διακριτούς ρόλους στα μέλη του, ένα κράτος συγκεντρωτικό και συνάμα αντιπροσωπευτικό. «Αφού εκλέξη τους άρχοντας, τους βουλευτάς, και τους δικαστάς του», έγραφε ο Κοραής το 1831, «χρεωστεί να επιστρέφη πας ένας εις το έργον του, ο γεωργός εις την γεωργίαν, ο τεχνίτης εις την τέχνην, και ο έμπορος εις την εμπορίαν του, μηδέ ν' ανακατόνεται πλέον εις την κυβέρνησιν ή διοίκησιν των κοινών»⁶¹.

Οι υποδείξεις του Κοραή ήταν προϊόν μελέτης των «παλαιών φιλοσόφων» και ασφαλώς των εξελίξεων που συνδέονται με τη Γαλλική και Αμερικανική Επανάσταση, καθώς και των βρετανικών πολιτειακών θεσμών. Η απήχησή τους στην επαναστατημένη και κάποτε σπαρασσόμενη από εμφύλιες συγκρούσεις Ελλάδα ήταν διάχυτη. Η «Αγγλαμερικανική πολιτεία» δεν έπαυσε, καθ' όλη τη διάρκεια της επανάστασης, να προβάλλεται ως το ιδεώδες πολίτευμα. Το αμερικανικό πρότυπο εθνικής ανάπτυξης ήταν ακαταμάχητο: ένα συντηρητικό, «φρόνιμο», πολίτευμα φαινόταν να ευνοεί την απρόσκοπτη ανάπτυξη μιας από τις πύο προοδευτικές κοινωνίες της εποχής. Αν δεν ήταν πλέον η επαναστατική χώρα που είχε γνωρίσει ο Λαφαγιέτ ή η ρομαντική χώρα του Σατωβριάνδου, η νέα βορειοαμερικανική χώρα ήταν πλούσια, πολιτικά συντηρητική, κοινωνικά προοδευτική και ευνομούμενη όσο ίσως καμία άλλη χώρα στον κόσμο. Και αν από τις Ηνωμένες Πολιτείες έλειπαν τρεις θεσμοί που στη γηραιά ήπειρο εμπόδιζαν την πρόοδο, δηλαδή η μοναρχία, η αριστοκρατία και η κρατική εκκλησία, από την Ελλάδα έλειπαν ακόμη οι δύο πρώτοι. Έλειπαν, όμως, από την Ελλάδα και οι κοινωνικές εκείνες δυνά-

58. Κοραής, *Αδελφική Διδασκαλία προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την Οθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς, εις αντίρρησιν κατά της ψευδωνύμως εν ονόματι του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ιεροσολύμων εκδοθείσης εν Κωνσταντινούπολει Πατρικής Διδασκαλίας*, Ρώμη 1798, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών στη συλλογή *Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831)*, Αθήνα 1983, σσ. 38-39.

59. Κοραής, *Διάλογος δεύτερος...*, ό.π. (βλ. σημ. 24), σ. 55.

60. Κοραής, *Περί των ελληνικών συμφερόντων. Διάλογος δύο Γραικών, Ύδρα 1825*, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών στη συλλογή *Πολιτικά φυλλάδια (1798-1831)*, Αθήνα 1983, σσ. 137-138.

61. Κοραής, *Τί συμφέρει...*, ό.π. (βλ. σημ. 56), σ. 69.

μεις που είχαν δημιουργήσει και στήριζαν στις Ηνωμένες Πολιτείες το πολίτευμά τους. Η έλλειψη αυτή, βέβαια, δεν φαίνεται να διέφευγε την προσοχή των σύγχρονων Ελλήνων. Αναφερόμενος στις διάφορες συζητήσεις για το αμερικανικό πολίτευμα, έγραφε σχετικά αρθρογράφος της εποχής: «ευχής έργον ήτον να εκυβερνάτο η Ελλάς όχι προσωρινώς μ' έντοιούτον πολίτευμα· αλλά διά να εφαρμοσθή εις την Ελλάδα το πολίτευμα της Αμερικής πρέπει πρώτον να μεταμορφώσωμεν και τους Έλληνας εις Αγγλαμερικανούς»⁶². Ως πρότυπα πολιτεύματα προβάλλονταν επίσης τα πολιτεύματα της Βρετανίας, της Ελβετίας και της Ολλανδίας⁶³ και, μετά την Ιουλιανή Επανάσταση και την «τελειοποίησιν» της πολιτείας, της Γαλλίας⁶⁴.

Ο προοδευμένος κόσμος, η αμερικανική πολιτεία και οι χώρες της γηραιάς ηπείρου αποτελούσαν, λοιπόν, πρότυπο για την οργάνωση της νεοελληνικής πολιτείας. Στο πλαίσιο των υπερατλαντικών πολιτειακών αναζητήσεων και γενικότερα των συζητήσεων για την ανάγκη θέσπισης αντιπροσωπευτικών θεσμών εντάσσεται η προβολή τόσο του βασιλευμένου όσο και του αβασίλευτου πολιτεύματος. Με μεγαλύτερη όμως συνέπεια και πειστικότητα, για τους λόγους κυρίως που αναφέρθηκαν, προβλήθηκε μάλλον η μοναρχία και μάλιστα η συνταγματική μοναρχία. Στο σημείο αυτό, συντηρητικοί και φιλελεύθεροι, αυτόχθονες και ετερόχθονες, όλοι φαίνονταν να συμφωνούν: βασιλευόμενη ή αβασίλευτη η νεοελληνική πολιτεία έπρεπε να είναι «παραστατική», δηλαδή κοινοβουλευτική και συνταγματική· αυτό ήταν το ζητούμενο, τουλάχιστο σε περιόδους σχετικής αισιοδοξίας για τη διεξαγωγή και την έκβαση του πολέμου. Η πιό σαφής περιγραφή της πολιτείας στο πρώτο σύνταγμα, το κεφάλαιο που ορίζει τις αρμοδιότητες του Βουλευτικού, ιδιαίτερα το άρθρο ΙΑ', αναφέρει ότι οι πληρεξούσιοι που αποτελούσαν το Βουλευτικό ήσαν «εκλεγμένοι παραστάται των διαφόρων μερών της Ελλάδος»⁶⁵. Η «τακτική παραστατική Διοίκησις», ικανοποιούσε, σύμφωνα με τις μαρτυρίες της εποχής, τόσο τους υποστηρικτές όσο και τους αντιπάλους της

62. Γενική Εφημερίς, 25, 2 Φεβ. 1827. Το 1824 ο Αναστάσιος Πολυζωίδης μετέφρασε στην ελληνική γλώσσα το αμερικανικό και το βρετανικό πολίτευμα με σκοπό να διευκολύνει τους συμπολίτες του, ιδίως αυτούς που δεν γνώριζαν την αγγλική γλώσσα, να γνωρίσουν τα συντάγματα αυτά και να βελτιώσουν το ελληνικό πολίτευμα· βλ. Αν. Πολυζωίδης, *Πολίτευμα της Ελλάδος και σχέδιον οργανισμού των επαρχιών αυτής αμφοτέρα επιδιορθωμένα και επικυρωμένα υπό της Β' εθνικής νομοθετικής των Ελλήνων συνελεύσεως εν Άστρει ος έπονται το πολιτικόν σύνταγμα της Βρετανίας και το των Ηνωμένων Επικρατειών της Αμερικής*, Μεσολόγγι 1824, σσ. γ-ε, 55 σημ. α' και β', 57 σημ., 59 σημ. α', 60-61 σημ. α' και 97.

63. *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. 40, 17 Μαΐου 1824, και αρ. 96, 26 Νοεμ. 1824.

64. Κοραής, *Τί συμφέρει...*, ό.π. (βλ. σημ. 56), σ. 40.

65. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 1, ό.π., σ. 26.

μοναρχίας. «Συνθήκαι», «προσφυείς ασφάλειαι»⁶⁶ και άλλοι συναφείς «νεοφανείς» όροι κέρδιζαν έδαφος στην επαναστατημένη χώρα μεταξύ των κύκλων εκείνων που διαχειρίζονταν τα κοινά. Το φάσμα των μαρτυριών, ωστόσο, περιορίζεται όσο περισσότερο απομακρύνεται κανείς από τους αρχικούς στόχους των επαναστατών, από την αναζήτηση ηγεμόνα ιδίως, που δεν απαιτούσε γνώσεις απρόσιτες στη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων. Αν ληφθεί μάλιστα υπόψη η ευκολία στη χρήση όρων, όπως «έθνος», «γένος» και «λαός», ως ταυτόσημων εννοιών, γίνεται κατανοητό πόσο περισσότερο περιορίζεται το φάσμα των μαρτυριών, των οποίων η σημασία είναι σαφής.

Οι απόψεις, λοιπόν, και οι προτάσεις που αναφέρονταν στη μορφή της πολιτείας και ειδικότερα στην αντιπροσώπευση και στο σύνταγμα αντανακλούσαν τις επιθυμίες και επιδιώξεις μιας μικρής μειοψηφίας ανδρών που κυβερνούσε τη χώρα. Η μεγάλη, η συντριπτική πλειονότητα παρέμενε αμέτοχη και μπορούμε να υποθέσουμε ότι αδιαφορούσε για τα ζητήματα αυτά· και ότι στις περιπτώσεις που ίσως δεν αδιαφορούσε, ασφαλώς συμεριζόταν τις απόψεις που κυκλοφορούσαν. Το «γένος», το «έθνος» και ο «λαός» ήταν έννοιες αφηρημένες και η επίκλησή τους γινόταν για να προσθέσει την απαιτούμενη βαρύτητα στις απόψεις και νομιμότητα στις ενέργειες των επιτρόπων «ανηλίκων». Οι απόψεις και οι ενέργειες αυτές καθ' όλη τη διάρκεια της Επανάστασης είναι πλέον βέβαιο ότι δεν απηχούσαν τις σταθερές και αμετάκλητες δημοκρατικές ή άλλες πεποιθήσεις των ενδιαφερομένων· πολύ περισσότερο, μάλιστα, δεν επιτρέπουν στον σύγχρονο ερευνητή την αναζήτηση διαχρονικών ιδεολογικών «φρονημάτων», παραδόσεων ή τάσεων. Η τελική επικράτηση της μοναρχίας δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί περιλαμπρή νίκη της παράταξης των βασιλοφρόνων ούτε ασφαλώς παραγκωνισμός των φιλελεύθερων και δημοκρατικών «φρονημάτων» των Ελλήνων. Η Ευρώπη, η «βασιλεύουσα» την εποχή εκείνη Ευρώπη, ήταν αυτή που όριζε τις εξελίξεις στην υπό σύσταση ακόμη χώρα και η συγκατάθεσή της αποτελούσε το βασικότερο νομοποιητικό στοιχείο, όχι μόνο για τη συγκρότηση εξουσίας, αλλά και για τη σύσταση ανεξάρτητου εθνικού κράτους. Άλλωστε, και αυτοί που ήταν, ή θεωρούνται πως ήταν, υποστηρικτές της δημοκρατικής και φιλελεύθερης πολιτείας αποδέχονταν, όπως ήδη φάνηκε, πως οι προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση του πολιτεύματος που προέκριναν, έλειπαν από την ελληνική κοινωνία της εποχής. Εξάλλου, οι φιλελεύθερες ιδέες είναι μάλλον αδύνατον, σε αντίθεση ίσως με άλλες πολιτικές ιδέες, να επιβληθούν εκ των άνω σε μια κοινωνία· χρειάζεται απαραίτητα να

66. *Εθνική Εφημερίς*, αρ. 1, 18 Απρ. 1832.

είναι κατανοητές και αποδεκτές από αυτούς που καλούνται να τις εφαρμόσουν⁶⁷. Η μοναρχία, συνεπώς, στο πλαίσιο αυτό, ακόμη και αν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα ή εξέφραζε τις προτιμήσεις ορισμένων ομάδων, επικράτησε στη νεοσύστατη Ελλάδα αφού εξασφάλιζε τόσο στην εξουσία όσο και στο κράτος την απαιτούμενη νομιμότητα, μια που η Ευρώπη της Παλινόρθωσης κατά τεκμήριο ευνοούσε τη μοναρχία.

Θεσσαλονίκη

ΕΛΠΙΔΑ ΒΟΓΛΗ

---

67. R. Dworkin, *Φιλελευθερισμός*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 39, στον πρόλογο του Φιλήμονος Παιονίδη.